

עקרונות ומטרות בהוראת עברית כשפה שנייה לעולים חדשים בחטיבה העליונה

התלמידים העולים מצויים בתהליך של השתלבות חברתית ותרבותית בארץ¹. השליטה בשפה העברית חיונית לבנייה של דימוי עצמי חיובי ולהצלחה מקצועית בהמשך דרכם של תלמידים אלה. בעבור העולים העברית כשפה שנייה נלמדת בסביבה הטבעית שבה היא משמשת במסגרת הלימודית, ורכישתה מיועדת להשגת מטרות חברתיות ואקדמיות כאחד.

ממחקרים שנעשו בישראל בעקבות גלי העלייה הגדולים של שנות התשעים (לוי, שוהמי וספולסקי, 2003), אפשר ללמוד שרכישת השפה נמשכת 5-11 שנים, וכי השליטה בה חיונית להצלחה בכל תחומי הדעת. עם זה, הרוכשים שפה שנייה אינם שולטים בהיבטיה הפרגמטיים והרטוריים בהקשרים חברתיים-תרבותיים של שפת היעד ומתקשים לפענח מבעים עקיפים, כגון הומור ואירוניה. אי לכך, נדרש תיווך מתוכנן ומדורג בשיח בעלפה ובכתב נוסף על החשיפה לשפה ועל מעורבות חברתית באוכלוסיית דובריה. נראה אפוא כי התלמידים העולים זקוקים לעזרה ולתמיכה בתהליך רכישתה של העברית בפרק זמן ארוך עד כמה שאפשר.

פריסת התכנים בחטיבה העליונה מבוססת על ההנחות שהשפה נרכשת באופן ספירלי, ולא כל הרוכשים את העברית כשפה שנייה נמצאים באותו שלב, שכן משך זמן שהייתם בארץ שונה. לכך נוספת גם השונות בין התלמידים העולים מבחינה אישית, חברתית, לימודית, תרבותית ולשונית.

בתוכנית 30% יושם הדגש בעיקר על האופנות הדבורה על-פי המטרות התקשורתיות השונות. השיח הדבור מחייב את הטמעת הכשירות התקשורתית בשפה ומצריך הבנה של מאפייני הסוגות השונות, הכפופים למטרותיהן. בתוך כך הלמידה וההערכה יתמקדו גם באופנויות האחרות: האזנה, הבעה בכתב והבנת הנקרא; אלו, כמו גם הנושאים הדקדוקיים, ישמשו מנוף לפיתוח ההבעה בעלפה וליכולת ליצירת תקשורת יעילה בכיתה ובחברה. ההערכה בתוכנית 70% תכלול את הבנת הנקרא, ההבעה בכתב בדגש על כתיבה ממזגת וכן ידע דקדוקי בדגש על מאפייניו הפונקציונליים המשרתים את השליטה בשפה, את ההבנה ואת ההבעה.

עקב הספירליות המאפיינת את רכישת השפה, תהיה חפיפה בין תכנים בתוכנית 30% לתכנים בתוכנית 70%. ההבחנה תתבטא באורך הטקסטים לקריאה ובמורכבותם בתחום הבנת הנקרא וכן במורכבות תהליכי הכתיבה והיקפיה בתחום ההבעה בכתב (חשוב שהטקסטים הניתנים לתלמידים העולים החדשים יהיו מעובדים ומותאמים לרמתם מבחינה טקסטואלית ודידקטית. לפיכך לא יהיה נכון להשתמש בטקסטים המיועדים לדוברי עברית כשפת אם בשכבות גיל צעירות יותר, למשל).

ציון הבגרות במקצוע עברית ישוכלל מציון ההערכה הבית-ספרית (30% מהציון הסופי) ומהציון הסופי על השאלון החיצוני (70% מהציון הסופי), על פי החישוב: 21% ציון שנתי + 49% ציון שאלון הבחינה.

¹ גם אלה המוגדרים **תושבים חוזרים** עוברים תהליך מורכב של הסתגלות.

CEFR² – מסגרת ההתייחסות האירופית המשותפת לשפות: למידה, הוראה, הערכה

הגישה של ה-CEFR להוראת שפה היא גישה **מכוונת פעולה (action oriented)** לביצוע משימות ספציפיות. הלומד הוא משתתף פעיל בתהליך הלמידה, והלמידה מתבצעת תוך ביצוען של משימות משמעותיות בהקשרים החברתיים של "החיים האמיתיים". ה-CEFR מגדיר את השימוש בשפה באמצעות **תיאורי ביצוע (can do descriptors)** המתארים מה הלומד מסוגל לעשות בשפה במצבים מגוונים ולמטרות שונות בכל שלב של רכישת השפה. תיאורי הביצוע בכל רמה מנוסחים במונחים אופרטיביים וחיוביים ברצף של התפתחות והתקדמות ברכישת שפה. על המורים לגזור את דרכי ההוראה ואת המטרות מתיאורי הביצוע ולהתאימן לרמת התלמידים ולתרחישים השונים אשר הזמן והמקום מזמנים, כגון יציאה לטיול, חגים, ימי משבר ומלחמה.

פעילויות השפה כרוכות בכשירות הלשונית-התקשורתית של האדם בתחום מסוים בעולם האמיתי. ה-CEFR מחלק את פעילויות השפה לארבעה סוגים: קליטה (reception), הפקה (production), אינטראקציה (interaction) ותיווך (mediation).

במפרט התכנים עצמו יצוינו תיאורי הביצוע המצופים מתלמידים עולים ברמות השונות.

המטרות המרכזיות של הוראת העברית כשפה שנייה בחטיבה העליונה

- שיפור הכשירות האוריינית ויכולת הבנה והפקה של טקסטים כתובים ודבורים בהקשרים מגוונים על-פי [תוכנית הלימודים](#) בעברית כשפה שנייה ובהתאמה ליעדי משרד החינוך
- העשרת אוצר המילים לשם גיוון וגמישות משלבית ולהתאמת הלשון לנסיבות השיח
- טיפוח הכשירות הלשונית והשימוש התקין בלשון: בהגייה, בכתב, בנטייה, בתצורה ובתחביר
- גיוון בדרכי ההערכה החלופיות והטמעת התלקיט בתהליך ההוראה-למידה
- שיפור עמדות התלמידים כלפי השפה והתרבות העברית

משרד החינוך
המזכירות הפדגוגית
אגף השפות
הפיקוח על הוראת העברית בחינוך העל-יסודי

ממדי הבנת הנקרא

• איתור מידע

- איתור פרטי המידע הגלויים המרכזיים והנלווים בטקסטים (לרבות עמדות מפורשות)
- זיהוי קשרים לוגיים גלויים, כגון זמן, סיבה ותוצאה, הכללה ופירוט, הסתייגות, השוואה
- ארגון מחדש של פרטי המידע בטקסט, כגון סידור מידע ברצף, שיבוץ מידע בטבלה
- זיהוי של רכיבי המבנה הגלויים בטקסט

• הבנה (פרשנות והיסק)

- הבנת משמעות נרמזת, מובלעת או מטפורית בטקסט
- הבנת מטרת הטקסט
- הבנת נושא הטקסט
- הבנת הרעיון המרכזי של הטקסט
- הבנת רעיונות שונים בטקסט (לרבות רעיונות המנוסחים בשלילה או המנוגדים לציפיות)
- הבנת עמדתו של כותב הטקסט
- הבנת עמדות שונות המוצגות בטקסט
- הבנת קשרים לוגיים שאינם גלויים, כגון סיבתיות, הכללה ופירוט, השתלשלות עניינים, השוואה
- הבנת תפקידיהם של רכיבי מבנה שאינם גלויים בטקסט
- הבנת משמעות של מילים ושל צירופים מתוך הקשר
- הבנת אזכורים שונים המופיעים בטקסט
- מיון פרטי מידע ויצירת קטגוריות
- יצירת הכללות ופירוט
- השוואה בין רעיונות, בין מאפיינים או בין פרטי מידע אחרים
- מיזוג של פרטי מידע מן הטקסט/ים
- הסקת מסקנות מן הטקסט כולו ומחלקים ממנו

• הערכה ביקורתית ושיקוף (רפלקציה)

הערכה ביקורתית של תוכן הטקסט

- הערכת תוכן הטקסט (טענות, אמירות, עמדות) באמצעות ידע העולם של הקוראים
- השוואה או קישור בין המידע והרעיונות שבטקסט ובין ידע חיצוני, ניסיון אישי או עמדות של הקוראים
- שימוש בראיות תומכות מן הטקסט ועימותן עם מקורות מידע אחרים שמחוץ לטקסט/ים
- העלאת השערות בנוגע לטקסט
- הצגת טיעונים מחוץ לטקסט ו/או הצגת הוכחות שמחוץ לטקסט לשם ביסוס
- הערכת מידת הרלוונטיות של פיסת מידע
- הערכת עמדות שונות המוצגות בטקסט וביקורת עליהן
- עימות המידע שבטקסט עם קודים חברתיים, מוסריים
- שימוש במידע העולה מן הטקסט/ים להקשרים, למצבים אחרים

הערכה ביקורתית של לשון הטקסט ומבנהו (הבנה מטה-טקסטואלית)

- בחינה אובייקטיבית של איכות הטקסט והתאמתו לנסיבות התקשורת
- בחינת מידת התאמתם של רכיבים, כגון סגנון, משלב ובחירות לשוניות למטרת הכתיבה
- בחינת מידת השפעתם של רכיבים, כגון סגנון, משלב ובחירות לשוניות על הקוראים
- הבנת תפקידיהם של אמצעים לשוניים-רטוריים ותורומתם לכתיבה, להעברת המסר ולחזיון טענת הכותב
- הבנת תפקידיהם של הסימנים הגרפיים הנלווים לטקסט (כגון כוכבית, הדגשות ואיורים)
- הבנת העיקרון המארגן של הטקסט (מבנה לוגי-רטורי)
- הערכה מנומקת על מבנה הטקסט

ביבליוגרפיה מומלצת למורים

ספרי עזר למורה להוראה ולתרגול

- בליבוים, ר' (תש"ע). *עברית בה"א הידיעה*, אקדמון, ירושלים: האוניברסיטה העברית.
- בליבוים, ר' (תש"ע). *חוברת קלוזים*, אקדמון, ירושלים: האוניברסיטה העברית.
- בליבוים, ר' (2011). הקלוז – הגדרתו ויתרונותיו, *הד האולפן*, 98, 105–101.
- בליבוים, ר' (תשע"ג). *פועל+*. ירושלים: האוניברסיטה העברית, מאגנס.
- בליבוים, ר' (תשנ"ה). *תחביר+*. ירושלים: האוניברסיטה העברית, אקדמון.
- בליבוים, ר' (תשנ"ז). *תחביר לרמה ו'*, תרגול לספר תחביר+. ירושלים: האוניברסיטה העברית, אקדמון.
- הומינר, ג' וצוקי ש' (תשע"א), *בין השורות – עברית לרמת המתקדמים*. ירושלים: האוניברסיטה העברית, אקדמון.
- הומינר, ג' וצוקי ש' (תשע"ה), *הפועל בפעולה – עברית לרמת המתקדמים*. ירושלים: האוניברסיטה העברית, אקדמון.
- לנצברג, ג' (תשע"ו). *תחביר משולב*. ירושלים: האוניברסיטה העברית, אקדמון.
- Ur, P. (1996). *A course in language teaching: practice and theory*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ur, P (2011). *Vocabulary activities*. Cambridge: Cambridge University Press.

ספרים ומאמרים מומלצים בנושא רכישת שפה והוראתה

- אולשטיין, ע' (1997). "חקר הרכישה של לשון שנייה ושל הוראת לשון – מה למדנו עד עתה?" *הד האולפן החדש*, 73, עמ' 53–58.
- אולשטיין, ע' ו-ע' השכל-שחם (תשע"ב). הוראת שפה המבוססת על חקר השיח, בתוך: השכל-שחם ע', ר' בורשטיין, ע' עמיר וה' אתקין (עורכות) *מזמרת הלשון: עיון ומחקר בחינוך הלשוני* (עמ' 366–387). ירושלים: משרד החינוך.
- [אלפי-שבתאי, א' ורביד, ד' \(2001\). ידע לא ילידי בלשון שנייה: המקרה של הסביל. סקריפט-אוריינות: חקר, עיון ומעש, 2, 101–77.](#)
- גונן, ע' (תש"ע): "מחקר הדקדוק והוראת העברית כשפה זרה – תקן ומציאות בלימוד חוק דקדוקי", *חלקת לשון* 41, עמ' 139 – 154.
- לידובסקי-כהן, צ' (2010): מיקרו דקדוק לעומת מקרו דקדוק – במה אנו עוסקים ובמה מן הראוי שנעסוק, *הד האולפן החדש*, 97.
- עמיר ע' וה' אתקין (תשע"א). מה בין דיון לוויכוח? *חלקת לשון*, 42, 119–136.
- רביד, ד' (תשס"ב). ניצני השיח הדבור והתפתחותם ברכישת השיח העיוני. *בלשנות עברית*, 50–51, 95–121.
- רוזנר, ר' (2014). "דיבור מתוכנן" בתכניות הלימודים בעברית (כשפת אם) בבית הספר העל-יסודי בישראל: סקירת התכניות משנות החמישים של המאה העשרים ועד ימינו. *דפים*, 57, 95–121.
- שורצולד (רודריג), א' (תשע"ב). מלשון הלימודים ללימוד הלשון, בתוך: השכל-שחם ע', ר' בורשטיין, ע' עמיר וה' אתקין (עורכות) *מזמרת הלשון: עיון ומחקר בחינוך הלשוני* (עמ' 139 – 146). ירושלים.

חומרים מקוונים

[הד האולפן החדש](#) – להנחלת העברית ותרבותה
[הוראה המעודדת תפקודי שפה](#), מחקר ומעשה בהוראת העברית, קיץ 2017